

УДК 94(477)/27-42

Ігор Дрогобицький
 Івано-Франківський обласний інститут
 післядипломної педагогічної освіти,

РЕЛІГІЙНИЙ КОМПОНЕНТ У ПРОТИСТОЯННІ СТРУКТУР НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ З РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ (кінець 1940-х рр. ХХ ст.)

У матеріалі окреслено особливості використання представниками націоналістичного крила національного руху Опору релігійного чинника в різних формах боротьби з радянською владою; проаналізовано основні ключові аспекти та вияви цього процесу. Текст статті містить окремі тези полемічного характеру, що покликані об'єктивно представити специфіку взаємодії між Церквою та підпіллям в умовах тодішньої дійсності.

***Ключові слова:** Церква, рух Опору, Організація українських націоналістів, окупаційний режим, пропаганда, збройна боротьба.*

У матеріалах, які мають місце в сучасному науковому обігу і стосуються визвольної боротьби українців проти нацистського та радянського режимів у середині ХХ ст., трапляється думка про нерелігійність представників націоналістичного підпілля.

Така позиція знаходить своє відображення у різних формах – аж до звинувачень представників Організації українських націоналістів (далі – ОУН (б)) та бійців Української Повстанської Армії (далі – УПА) у атеїзмі й ідолослужінні тощо. Автору доводилося зустрічати подібні думки у ході аналізу окремих видань зарубіжної, а саме польської історіографії. Водночас робота із існуючою джерельною базою дає змогу поставити під сумнів означені історіографічні кліше, які варто трактувати як пропагандивні за змістом.

Відзначимо, зокрема, традицію використання представниками націоналістичного крила національного руху Опору християнської символіки. У звіті із Золочівщини від 1948 р., зокрема, констатовалося, що «23.V. в терені були поправлені могили та хрести на місцях, де впали і на могилах, де поховані повстанці, відновлено хрести та прибрано вінцями та прапорцями з національними барвами» [6, с. 399].

Окремий аспект присутності релігійного чинника у протистоянні з радянським режимом стосувався пропагандистського напрямку. Зауважимо, що пропагандивна робота на період 1946–1947 рр. вважалася однією із найвагоміших сфер діяльності підпілля. Серед видань у вигляді листівок (зима 1946–1947 рр.) найбільш кількісними були під назвами «Христос Рождається» (716 шт.) та «Христос Воскрес» (80 шт.); після них найбільш чисельними були тиражі листівок «Вказівки (до молоді)» (271 шт.) «Український народ» (246 шт.), «Українці Зах. Областей» (230 шт.) [5, с. 479-480].

Кількість надрукованих у 1948 р. в межах Надвірнянського надрайону листівок «Христос воскрес» становила 1 650 шт. (4-та позиція після «Українські юнаки» (2 800 шт.), «Українські діти» (2 150 шт.), «За що бореться УПА» та «Кличі проти спільного обмолоту» (по 2 000 шт.)) [1, с. 911]. Отож, підпілля у такий спосіб намагалося використати релігійний чинник у ідеологічному протистоянні із радянською системою.

Із метою розповсюдження пропагандистських матеріалів антирадянського характеру, поширення власних закликів тощо представниками руху Опору використовувалися богослужіння, які ставали скупченнями людей. Як приклад може слугувати випадок зафіксований у звіті із меж сучасної Ісано-Франківської області: «В часі Богослуження появились наші підпільні листівки коло церкви. Большевики накинудись на священника, що він привозить зі собою «бандерівську» літературу і розліплює» [7, с. 517].

Церква трактувалася окремими визначними представниками націоналістичного підпілля як одна із структур суспільного характеру, що здатна впливати на вирішення окремих вагомих соціальних завдань. Зеновій Тершаковець «Русич» у листі до Богдана Кваса «Скоб» відзначав щодо подій, які супроводжували голод 1946–1947 рр.: «Найбільш актуальне питання у теперішній час – допомога голодуючим, цю справу слід запустити на повний хід ... Це наші брати і таких ми повинні приймати ... Виголоднілих матерів і дітей необхідно залишати по селах від одного до трьох місяців, дати їм можливість набратися сил... Це не є нашою ласкою, це наш обов'язок допомогти їм, тому що Москва українцям не допоможе, це можемо зробити тільки ми самі. Необхідно організувати для них по селах кухні. Священники повинні призивати нарід надавати допомогу цим бідним» [11, с. 809].

Ставлення до релігійного чинника соціально-політичного життя у середовищі представників націоналістичного крила руху Опору характеризується неоднозначністю у підходах. Так, Степан Бутинський «Кудеяр» в аналітичних узагальненнях щодо ситуації в регіоні (Золочівська округа – авт.) станом на осінь 1948 р. передбачений структурою звіту розділ під № 4 «Віроісповідання» залишає без представлення інформації [10, с. 657-702]. На нашу думку, це слід трактувати як вияв незацікавленості відповідною сферою у плані першочерговості. Схожа ситуація простежувалася у діяльності Миколи Терлецького «Давида» у звітних документах від кінця літа – початку осені 1950 р., в якого теж відсутнє безпосереднє представлення релігійної складової [3, с. 419-448].

Водночас не слід трактувати таке відношення як визначальне у ставленні підпілля до Церкви та релігійної ситуації загалом. Сама присутність рубрик, які відносилися до релігійного життя у структурі аналітично-звітних матеріалів говорить про трактування релігії як одного із невід'ємних аспектів соціального життя. Аналіз останнього без урахування складової, що характеризувала стан Церкви, зокрема і духовності населення, загалом не виглядав би цілісно.

Через це звіти націоналістичного підпілля часто містили чітку інформацію про становище релігійного життя в окремих регіонах, особливості процесу знищення Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ) у 1946 р., початки катакомбного періоду ГКЦ, настрої серед духовенства та позицію окремих його представників щодо релігійних, національних та політичних аспектів соціального життя тощо. Для прикладу у звіті із Золочівщини за період квітня–травня 1948 р. представлено розгорнуту характеристику релігійного життя. Підпільники констатують, що «усі священники в терені попереходили на православ'є, або зреклися духовного сану. Населення до православ'я ставиться ворожо. ... Церква через заломання духовенства, починає тратити серед населення своє давнє значення ... появляються в терені отці Василяни, які тайно по хатах відправляють Богослужіння та уділяють св. Тайн. Населення дуже радо йде на ці відправи та їх дуже конспірує перед більшовиками» [6, с. 398-399]. У межах сучасного Тисменицького р-ну Івано-Франківської області підпілля констатувало, що «з притаєною ненавистю большевики дивляться на греко-католицькі церкви і священство. Хоча большевики підписали православ'я, то все ж таки прямують ... до знищення релігії» [7, с. 517].

Схожий за змістом аналіз міститься у матеріалах, які стосуються сучасної Глумаччини (Івано-Франківська область – авт.). У тексті звітних матеріалів окреслюються загальні особливості релігійного життя у регіоні: «стан священників дуже незначний. Відвідування церкви постійно скорочується, до чого спричинюються самі священники. Прямого переслідування священників сьогодні не помічається. Церквами натомість турбуються большевицькі поліційні органи. ... де священники не перейшли на православ'я, церкви стоять замкнені, а священникам заборонено відправляти Богослуження. Мала кількість священників – це причина поширення різного роду сект» [8, с. 741-742]; «старші селяни і жіноцтво не розбираються у суті переходу священників на православ'я, для них священники осталися такими самими, як були колись. Такі стало відвідують Богослуження» [8, с. 753].

В окремих моментах підпільники відстежували навіть грошову сторону церковного життя. У звіті із Станіславщини (сучасна Івано-Франківська область – авт.) фіксувалося фінансовий тиск зі сторони держави на Церкву. Зокрема, станом на 1948 р. «оподаткування поодиноких церков виносить річно 677 крб., забезпечення від вогню виносить 560 крб. Разом всего 1.237 крб.» [7, с. 517].

У аналізі релігійної ситуації функціонерами підпілля фіксувалося випадки експропріації та нищення церковного майна. Як приклад можна навести події, що мали місце, зокрема «17.II. (1947 р. – авт.) до парафії с. Крилос Гал. р-ну приїхало 5 енкаведистів на повірку церковних книг. Після перевірки забрали зі собою архів із розкопів з року 1933» [5, с. 484] та «18.XI.48 р. в с. Деліїв Єзупільського р-ну, оперуповноважений Коваленко із своєю боївкою вдерся до церковного приміщення і забрав, знищив ...

хоругви, хоруговці ленти, фелон, епітракіль, чашу, вино, трійці і церковні книги» [8, с. 742].

Також характеризується особиста постава та позиція окремих представників греко-католицького кліру у ситуації, яка склалася. У цьому контексті відзначаються негативні тенденції – «відношення селянства до церкви і релігії починає притуплюватись. Такий стан треба пояснювати малою чисельністю священиків, переходом священиків на православ'я, невідповідною поведінкою перейдених священиків ... (високі ставки за похорони, шлюби, єднання і ведення до певної міри гулящого життя із сільською адміністрацією)» [8, с. 752-753]. Але відзначається і належна постава окремих представників духовенства ГКЦ – «в с. Сасові, район Олесько, (Золочівщина, сучасна Львівська обл. – авт.) править старенький священик, який, кажуть, не підписав переходу на православ'є, населення до околичних сіл Золочівського району дуже радо йде на його відправи» [6, с. 398]. Схожі замітки мали місце і в документації підпілля інших регіонів краю. Діячі оунівської сітки в межах сучасної Івано-Франківська області у 1948 р. констатували: «Священики в цілому терені підписались на православ'я, за виїмком одиниць. Котрі не переписались, виганяють зі сіл. Цим священикам причіплюють «бандерівську» роботу і т. п. ... в с. Іваніківка Лисецького р-ну (сучасний Тисменицький р-н – авт.), большевики закрили церкву, а священика вигнали зі села. Цей священик не переписаний на православ'я. В часі Богослуження появились наші підпільні листівки коло церкви. Большевики накинудись на священика, що він привозить зі собою «бандерівську» літературу і розліплює» [7, с. 517].

Загальні аспекти духовно-церковного життя станом на 1948 р. проаналізовано у звітних матеріалах із Станіславщини (сучасна Івано-Франківська обл.) [7, с. 517]. Варто зазначити, що зафіксовані у підпільній документації факти релігійного життя, які стосуються окремих регіонів Галичини уможливають компаративний аналіз та поглиблення існуючого у наукових колах розуміння означеного компоненту. Також у згаданий спосіб уможлиблюється визначення особливостей, які були притаманні окремим регіонам.

Так, із звітних матеріалів підпілля Тлумаччини (сучасна Івано-Франківщина – авт.) можна скласти враження про загальний стан релігійного життя вказаної місцевості: «на православ'я вже перейшло багато священиків, однак більшість з них до цього не признається. В Жовтневому р-ні (сучасна Івано-Франківська обл. – авт.) більша частина священиків опустила села. Народ молиться у неділі і свята по церквах без священиків, а брати шлюб чи хрестити йде до с. Тростянці Коропецького р-ну (сучасна Тернопільська обл. – авт.). ... Духовникам, що перейшли на православ'я, нквд доручає в проповідях закликати народ до здачі контингентів, вихвалювати сталінські колгоспи та в темному світлі пояснювати католицьку віру» [4, с. 673-674].

Крім цього, фіксувалося позицію окремих місцевих священиків, які не перейшли у православ'я: «Іноді бувають між духівництвом тверді характери,

що й слухати про православ'я не хочуть. За приклад служить 65-літній священник із с. Лани Жовтневого р-ну о. Бабій Олекса. Коли дня 14.XII. прийшов до нього заст. голови райвиконкому Руцак та намовляв його до переходу на православ'я ... цей відповів: «Скажіть панові Пельвецькому (один із учасників ініціативної групи по скликанні псевдособору 1946 р. – авт.), що він має замало олію в голові, та хай до мене не присилає апостолів з автоматами»...» [4, с. 674].

Також простежувалося особливості відношення місцевого населення до православної віри – «до православної церкви ставиться народ ворожо, до церкви йде тільки, щоб помолитись, а по якому там правлять його не обходить. У деяких селах замітний бойкот православних священників» [4, с. 676].

Окремо варто вказати на випадки використанням підпіллям храмів з метою облаштування у них місць перебування та сховків. У одному із звітів надрайонний провідник Тлумаччини Григорій Вацеба «Бродич» згадує про розсекречення і подальше знищення бійцями НКВС повстанців, які перебували у церкві с. Ворона тодішнього Отинійського р-ну (сучасна Івано-Франківщина – авт.). Живим до полону Несторук Василь «Гонта» (1920 р. н.) [2, с. 633]. Схожий опис можна зустріти у матеріалах, які стосуються сучасного Галицького району Івано-Франківської області. У них описано трагічний перебіг облоги криївки у церкві с. Колодіїв: «18.2.(1949 р. – авт.) до с. Колодіїв о годині 8-ій, приїхало автомашиною 30 большевиків під ком.(андою) нач.(альника) ро мгб (районне відділення міністерства державної безпеки – авт.) Стернікова. Висівши із автомашин, обсочили церкву, в якій крилося двоє запільників. Большевики сказали одному господареві, щоб пішов сказати хованцям щоби здалися. Дівчина (караїмка), яка ховалася, переказала большевикам «хай мене поцілують в с...». На ці слова большевики відкрили кулеметний вогонь по банях церкви, де була криївка. Запільники понищили все, що було в криївці, перетяли бритвою собі жили на руках, зійшли до церкви і попадали мертвими. Впали Бистрий і дівчина караїмка Лівонич Льонка родом з с. Залуква» [9, с. 553].

Чи не найяскравішим свідченням використання представниками підпілля ОУН (б) релігійного чинника є окремі описи боїв учасників Опору із енкавеесівцями. Як приклад можна навести уривок із звіту за період кінця 1946 р. – початку 1947 р., у якому представлено обставини останнього бою сотенного УПА Миколи Катамая «Причеп», що відбувся 21 січня 1947 р. Автор документу засвідчує власне заангажування у релігійну сферу представляючи останні хвилини протистояння: «... останній наказ сотенного: «Нищити зброю, помолитися і розриватися гранатами». Зброя понищена, коротка молитва і одна за другою вибухають гранати, останні постріли з пістолів ... на бойових становищах 6 розшарпаних трупів Героїв, які до останнього віддиху були вірні своїй рідній Матері...» [5, с. 487]. Важко, на нашу думку, особу, яка виступила творцем тексту трактувати як далеку від релігійних переконань.

Схожий висновок можна зробити про автора наступного уривку із звіту підпілля Золочівщини: «... цілий травень (населення) сходилося попід фігури по селах і вечером співало молебні на честь Пречистої Діви Марії. Вечером вийти на поле, – і у вечірній млі з кількох сіл несеться пісня обездоленого люду на честь Тої, яку колись прославляли у княжих теремах, із піснею в її честь на устах ішли в бій чубаті лицарі. Ця пісня несеться в безмежні просори і стелиться у стіп Тої, яка через 900-т літ були покровителькою народу і стелить у її стіп свої жалі, знущання, наруги, болі та жертви за народ» [6, с. 398-399].

Наприкінці хотілося б навести цитату із промови Йоана-Павла ІІ, якого ознаменовано як «Prymas Tysiaclecia», виголошеної 4 жовтня 1961 р. у костелі св. Мартина (Варшава): «Страшні то були дні, але які пам'ятні! ... Народ через синів своїх, які боролися в Варшаві – засвідчив, що прагне свободи і має на неї право цілковите» [12, с. 7].

В українському вимірі протистояння із радянським режимом представники націоналістичного руху Опору боролися за втілення тотожної мети. Проте часто, на жаль, їм відмовляється у визнанні за ними цього факту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Варнак». Звіт за мм. травень–червень 1948 р. (Надвірнянський надрайон, Станиславівщина, 18 листопада 1948 р.) // Літопис УПА. Нова серія / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ. – К., Торонто, 2013. – Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951. – С. 868–912.
2. Вісті з терену за міс. вересень (5.9.–20.9.1945) (Товмаччина, 30 вересня 1945 р.) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2013. – Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951. – С. 633.
3. «Давид». Пропагандивний звіт за місяці липень, серпень і вересень 1950 р. (5 жовтня 1950 р., райони Золочів, Поморяни, Красне) // Літопис УПА. Нова серія / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во «Літопис УПА», Державний комітет архівів України, ЦДАГО України, ГДА СБУ. – К., Торонто, 2014. – Т. 24. Золочівська округа ОУН: Організаційні документи. 1944–1952. – Кн. II. – С. 419–448.
4. Звіт за місяць жовтень, листопад і грудень 1946 р. (Станиславівщина, надрайон Товмач; січень 1947 р.) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2013. – Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951. – С. 673-676.
5. Звіт за мм. грудень 1946 р., січень, лютий, березень 1947 р. (Станиславівщина, 10 травня 1947 р.) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2013. – Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951. – С. 434–491.
6. Звіт за травень від 25.IV. по 25. V. 1948 р. (26 травня 1948 р., Золочівщина) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2014. – Т. 24. Золочівська округа ОУН: Організаційні документи. 1944–1952. – Кн. II. – С. 398–399.
7. Звіт за мм. липень, серпень, вересень 1948 р. (Станиславівщина, 19 листопада 1948 р.) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2013. – Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951. – С. 517.

8. Звіт за IV-й квартал 1948 р. (Товмаччина) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2013. – Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951. – С. 741–753.
9. Звіт за мм. січень, лютий, бересень 1949 р. (Станиславівщина, 9 травня 1949 р.) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2013. – Т. 22. Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951. – С. 553.
10. «Кудеяр». Звіт за третій квартал 1948 р. (12 жовтня 1948 р., надрайон Броди) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2014. – Т. 24. Золочівська округа ОУН: Організаційні документи. 1944–1952. – Кн. II. – С. 657–702.
11. «Русич». Друже Скоб! (14 травня 1947 р.) // Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2014. – Т. 24. Золочівська округа ОУН: Організаційні документи. 1944–1952. – Кн. II. – С. 809.
12. Podlewski S. Wolnosc krzyzami sie znaczy / Stanislaw Podlewski. – Warszawa: Wydawnictwo Osrodka Dokumentacji i Studiow Spoecznych, 1989. – S. 7.

Igor Drogobutsky

THE RELIGIOUS COMPONENT OF THE CONFRONTATION OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT WITH THE SOVIET REGIME (LATE 1940'S XX).

The material outlines the features of used by the nationalist wing of the national Resistance movement of the religious factor in various forms of struggle against the Soviet regime; analyzes the main aspects and manifestations of this process. The article contains some theses polemical nature, designed to objectively present the specific interaction between the Church and the underground in the conditions of then reality.

Key words: Church, Resistance Movement, the Organization of Ukrainian Nationalists, the occupation regime, propaganda, warfare.